

РОЗДІЛ 14

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/125>

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

PRINCIPLES OF TAX CONTROL IN THE BANKING SECTOR

Подорожній Є.Ю., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Навчально-науковий інститут №1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Подорожній А.Ю., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки
Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

З'ясовано, що принципи здійснення податкового контролю у банківській сфері представляють собою основоположні засади, вихідні ідеї, ключові вимоги, які лежать в основі здійснення відповідного контролю у досліджуваній сфері суспільного життя. Вказані принципи забезпечують правову визначеність, послідовність, ефективність та справедливість здійснення податкового контролю у банківській сфері. Окрім того, дотримання відповідних принципів дозволяє сформулювати правові межі здійснення контролю, забезпечити стабільність банківської системи, підвищити рівень податкової дисципліни, мінімізувати зловживання, тощо.

Аргументовано, що до загальноправових принципів здійснення податкового контролю у банківській сфері доцільно віднести: верховенство права, законності, доцільності та ефективності.

Виділено перелік спеціальних принципів здійснення податкового контролю у банківській сфері, до яких віднесено: превентивності контролю в оцінці ризиків щодо виникнення проблемних активів; принцип обґрунтованості контролю; принцип перевірки операцій пов'язаних осіб; принцип автоматизованого моніторингу великомасштабних операцій.

Узагальнено, що саме вказані вище принципи формують ідейне підґрунтя для функціонування суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення контролю у банківській сфері. Як недолік відзначено, що відповідні засади не віднайшли належного законодавчого закріплення, що є суттєвою прогалиною, як на теоретичному, так і практичному рівнях.

Ключові слова: принципи, принципи права, банківська сфера, банківська діяльність, активи, податковий контроль, податкова сфера, податкова система, збори.

It was found that the principles of tax control in the banking sector represent the fundamental principles, initial ideas, key requirements that underlie the implementation of appropriate control in the studied sphere of public life. These principles ensure legal certainty, consistency, efficiency and fairness of tax control in the banking sector. In addition, compliance with the relevant principles allows you to form the legal boundaries of control, ensure the stability of the banking system, increase the level of tax discipline, minimize abuse, etc.

It is argued that the general legal principles of tax control in the banking sector should include: the rule of law, legality, expediency and efficiency.

A list of special principles of tax control in the banking sector is highlighted, which include: preventive control in assessing risks related to the emergence of problem assets; the principle of reasonableness of control; the principle of verification of related party transactions; the principle of automated monitoring of large-scale transactions.

It is summarized that the above principles form the ideological basis for the functioning of social relations that arise in the process of exercising control in the banking sector. As a drawback, it is noted that the relevant principles have not found proper legislative consolidation, which is a significant gap, both at the theoretical and practical levels.

Key words: principles, principles of law, banking sector, banking activity, assets, tax control, tax sphere.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, від ефективності та стабільності функціонування банківської системи України залежить не тільки фінансовий стан країни, а й сам факт існування незалежної та самостійної української держави. Саме банки обслуговують великі обсяги фінансових потоків і є посередниками у здійсненні численних фінансових операцій, в тому числі й податкових. З огляду на зазначене вище, саме банківський сектор стає своєрідним «інструментом» для вчинення різного роду правопорушень та злочинів. А відтак, враховуючи масштабність діяльності банків, важливим є здійснення ефективного податкового контролю, який завдяки якому є можливість виявляти ухилення від сплати податків, недобросовісні схеми фінансування та інші порушення, які можуть мати системний характер. Зауважимо, що в основі здійснення відповідної діяльності лежить система відправних начал, вихідних ідей, тобто принципів.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені здійсненню податкового контролю у банківській сфері, в своїх наукових працях розглядали: О. І. Бара-

новський, О. І. Безпала, І. А. Безклубий, О. В. Дзюблюк, Ж. М. Довгань, Т. М. Заворотченко, О. А. Костюченко, В. І. Мельник, Р. С. Мельник, А. В. Марущак, О. О. Рачевська, І. М. Шопіна, І. В. Ясько та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок у науковій літературі фактично неопрацьованим є дослідження проблеми узагальнення принципів здійснення податкового контролю у банківській сфері.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та розкрити сутність принципів здійснення податкового контролю у банківській сфері. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо визначення поняття «принцип»; виділити загальні принципи податкового контролю у цій сфері; здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, на основі чого надати характеристику принципам спеціальним.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опра-

цювання теоретичний підхід щодо узагальнення переліку та вдосконалення змісту принципів здійснення податкового контролю у банківській сфері.

Виклад основного матеріалу. Почати наукове дослідження найбільш доцільно з розкриття сутності поняття принцип. З точки зору теорії управління, принципи – це основні положення, які відображають пізнані та засвоєні людиною об'єктивні закони та закономірності, котрими керуються органи управління в процесі створення й функціонування систем управління. Вони виявляють вимоги до системи, структури, механізму процесу управління. Принципи управління являють собою результат узагальнення людським об'єктивно діючих законів та закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, що стають загальним началом їхньої діяльності [1, с. 109]. Досить цікавою є позиція І.В. Іняхіна, який доводить, що поняття «принцип» можна розглядати з різних точок зору, до прикладу: 1) у соціології, принцип – це основна універсальна ідея або концепція, що описує базові закономірності та орієнтири, за якими функціонує суспільство. Це невід'ємна частина теоретичної основи, яка керує аналізом соціальних явищ та відносин; 2) у філософії принцип – це фундаментальне твердження або ідея, яка слугує основою для розробки філософської концепції, системи думок або моральних норм. Це загальний принцип, що допомагає розкрити глибинні переконання і погляди на світ; 3) у психології під принципами розуміють основний постулат або загальне правило, яке описує поведінкові, когнітивні чи емоційні закономірності в межах психологічних процесів. Це основна ідея, що допомагає розуміти та пояснювати психічні явища та їхні взаємозв'язки [2]. Принципи, цілком слушно зазначає О. В. Зайчук, – це, перш за все, ідеї, елемент узагальнення, піднесений над конкретикою. Потім, вказує автор, принципи перетворюються у норми, втілюються у них [3].

Тож, взагалі, принципи – це фундаментальні, вихідні засади, ідеї, які лежать в основі здійснення певної діяльності, функціонування якогось суб'єкта, тощо. О. В. Старчук підкреслює, що у правовій доктрині під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади, закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними. Тому принципи – це загальні, керівні (основні, головні, відправні, вихідні теоретичні, загальні нормативно-керівні, спрямовуючі) положення. Так, згідно з першою концепцією, що побудована на теорії позитивізму, принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства [4, с. 40].

Принципи права, пише В. В. Молдаван, – це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) і відображають суттєві положення права. Принципи права впливають на весь процес підготовки нормативно-правових актів, їх видання, встановлення гарантій дотримання правових вимог. Вони є основним критерієм для правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. Від рівня їх дотримання залежить стабільність та ефективність правової системи. Принципи права об'єктивно зумовлені економічним, соціальним, політичним ладом суспільства, що існує в певній країні, соціальною природою держави і права, характером пануючого політичного і державного режиму, основними принципами побудови і функціонування політичної системи певного суспільства [5]. М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришин доводять, що принципи необхідно розуміти як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні

установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи. Дослідники зазначають, що здавна принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Вчені підкреслюють, що принципи не формують конкретних прав і обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави (демократична, тоталітарна тощо) [6, с. 193].

Таким чином, принципи здійснення податкового контролю у банківській сфері являють собою основоположні засади, вихідні ідеї, ключові вимоги, які лежать в основі здійснення відповідного контролю у досліджуваній сфері суспільного життя. Вказані принципи забезпечують правову визначеність, послідовність, ефективність та справедливість здійснення податкового контролю у банківській сфері. Окрім того, дотримання відповідних принципів дозволяє сформувати правові межі здійснення контролю, забезпечити стабільність банківської системи, підвищити рівень податкової дисципліни, мінімізувати зловживання, тощо.

Зауважимо, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо узагальнення переліку зазначених принципів, а відтак їх найбільш доцільно поділити на дві великі групи: загальні та спеціальні. Виділяючи загальні принципи, перш за все, слід приділити увагу засадам верховенства права та законності. Верховенство права, наголошує О. О. Уварова, – це панування права в суспільстві, воно вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема, у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності, гуманізму. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [7, с. 67-68]. В свою чергу законність, вказує Ю. С. Шемшученко, – це фундаментальна юридична категорія, яка є критерієм правового життя суспільства і громадян. Це комплексне політико-правове явище, що відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави. Законність – це правовий режим у державі, за якого діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог закону. Змістом законності є вимоги загальності права, верховенства закону, рівності всіх суб'єктів перед законом, стабільності правопорядку, нормативної обґрунтованості правових рішень, охорони прав громадянина, єдності розуміння і застосування права, нагляду, контролю за виконанням закону та невідворотності відповідальності [8]. Таким чином, законність і верховенство права, – це два ключові принципи функціонування будь-яких суспільних відносин, незалежно від того, в якій сфері суспільного життя вони виникають. Так, верховенство права означає, що банки та податкові органи в межах відповідних правовідносин зобов'язані діяти виключно в рамках права, а також інших соціальних регуляторів, як-то норми моралі, правові звичаї тощо. У свою чергу законність передбачає необхідність вказаними суб'єктами дотримуватись норм чинного законодавства, а контрольні заходи мають реалізовуватись лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений податковим і банківським законодавством.

Окремо також слід вказати засади доцільності та ефективності. У праві, зазначає Д. О. Балобанова, доцільність – це завжди щось оптимальне, що відповідає якимсь конкретним умовам, обставинам, без врахування яких норма не буде досягати мети, споконвічно в неї закладеної. Її застосування повинне будуватися на основі доцільності як на одній з основних вимог, запропонованих безпосередньо до самого нормативного документа. Застосування закону без його тлумачення, засноване виключно на його букві, неможливо внаслідок, насамперед, недосконалості самого закону, а також відсутності в законодавця реальної можливості передбачити все різноманіття життєвих умов, які будуть супроводжувати його практичну реалізацію. Відповідність доцільності означає відповідність загальному духу, ідеї закону [9, с. 167]. В свою чергу ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами, причому при вимірюванні ефективності ресурси можуть бути представлені або в певному обсязі за їх первісною (переоціненою) вартістю (застосовувані ресурси), або частиною їх вартості у формі виробничих витрат (виробничо-спожиті ресурси). Якщо при цьому врахувати, що результати виробництва не лише є різноманітними, але й можуть бути представлені в різних формах: вартісній, натуральній, соціальній, то стає очевидною необхідність в ідентифікації категорії ефективності відповідно до тих аспектів діяльності підприємства, які важливо проаналізувати й оцінити. Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, доцільно розрізняти такі види ефективності: технологічну, економічну і соціальну [10]. Отже, принцип доцільності вимагає, щоб контрольні заходи були обґрунтованими з огляду на конкретні обставини, фінансову значущість операцій та рівень податкових ризиків, характерних для банківської діяльності. У той же час ефективність означає, що податковий контроль має забезпечувати реальний вплив

на дотримання податкового законодавства, не створюючи надмірного адміністративного навантаження на банки.

Далі в розрізі представленої у роботі проблематики, приділимо увагу спеціальним принципам, до яких, як вважається, найбільш доцільно віднести.

- принцип превентивності контролю в оцінці ризиків щодо виникнення проблемних активів. Даний принцип передбачає, що податковий контроль повинен бути спрямований не на виявлення суб'єктів, яких слід покарати, а на своєчасне встановлення ризиків, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, шляхом здійснення фінансових маніпуляцій через банківський сектор;

- принцип обґрунтованості контролю. Цей принцип передбачає, що перевірки, вимоги щодо надання інформації або документи мають ініціюватися лише у випадках наявності достатніх підстав, що свідчать про можливі порушення податкового законодавства. Обґрунтованість також вимагає належного документального оформлення дій контролюючих органів, з урахуванням специфіки банківської системи, її складних фінансових операцій та високої чутливості до зовнішнього втручання;

- принцип перевірки операцій пов'язаних осіб;

- принцип автоматизованого моніторингу великомасштабних операцій. Вказана засада полягає у системному застосуванні цифрових технологій, алгоритмів аналітики та спеціалізованого програмного забезпечення для виявлення потенційних податкових ризиків, пов'язаних із великими чи нетиповими фінансовими транзакціями.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що саме вказані вище принципи формують ідейне підґрунтя для функціонування суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення контролю у банківській сфері. Як недолік слід відзначити, що відповідні засади не віднайшли належного законодавчого закріплення, що є суттєвою прогалиною, як на теоретичному, так і практичному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 978 с.
2. Іняхін В.Є. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між органами публічного адміністрування та суб'єктами підприємницької діяльності в Україні : дис. ... к. ю. н. : 12.00.07 / В. Є. Іняхін ; Харківський національний університет внутрішніх справ. 2023, 197 с.
3. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22-28.
4. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. С. 40-43
5. Молдован В. В., Чулінда Л. І. Правознавство. 2-ге вид. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 184 с.
6. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
7. Уварова О.О. Роль принципів права у процесі правозастосування: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2009. 211 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2: Д-й / ред. Ю. С. Шемшученко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. 741 с.
9. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. О. Балобанова; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2007. 200 с.
10. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на соціальних засадах. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Економіка. 2016. Т. 275, вип. 263. С. 129–132.